

Др Веран СТАНЧЕТИЋ*

ДА ЛИ ЈЕ ПРАВДА ПРИВИЛЕГИЈА (САМО) РАЗВИЈЕНИХ ДРУШТАВА? ЈАВНЕ УСЛУГЕ КАО ФАКТОР ДОСТУПНОСТИ ПРАВДЕ ЗА ГРАЂАНЕ И ДРУШТВЕНОГ РАЗВОЈА

Апстракт

Правда, прокламована као универзално право, и даље остаје недостижна као реалност за многе људе широм света. Њен квалитет и практични донети битно су одређени географијом посматраног простора односно начином јавног управљања и квалитетом јавних услуга. Структурне неједнакости у погледу доступности правде нису случајна и непредвидива појава, већ су укорењене у политичким одлукама и институционалним аранжманима. Основна тврдња у овом раду је то да је правда нераскидиво повезана са инфраструктурним и административним капацитетима државе, те да владе морају бити схваћене као централни актери у омогућавању или онемогућавању адекватног приступа правном систему и правди уопште. Истицањем улоге јавних услуга (правна помоћ, системи за издавање личних докумената, саобраћајна инфраструктура, дигитални приступ и образовање), у овој анализи се заступа идеја правде као облика друштвене инвестиције. У чланку се даје приказ теоријске основе анализираних проблематике, затим се дијагностикују основне структурне препреке правди и анализирају индикативни и поучни примери из међународне праксе. На крају су дате практичне препоруке за креирање јавних политика у правцу праведније и инклузивнијег друштва.

Кључне речи: Правда, јавна политика, правни оквир, инфраструктура, друштвени развој.

1. УВОД – НЕЈЕДНАКА ГЕОГРАФИЈА ПРАВДЕ

Идеал „правде за све“ представља темељни принцип савремених демократских и правних дискурса, који је уграђен у уставе, међународне споразуме и развојне циљеве (Gorea, 2018; Chatterjee, 2015; Lakoff, 1991). Међутим, емпиријска

* Ванредни професор, Универзитет у Београду, Факултет политичких наука, Република Србија, veran.stancetic@fpn.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0002-5574-0132.

стварност и практични домети су врло разноврсни. У многим деловима света, приступ правди не зависи од универзалности права, већ од неједнаке расподеле ресурса, инфраструктуре и капацитета државе. Тако се јавља парадокс: правда се реторички потврђује као универзално право, а у пракси је ускраћена онима који живе у условима запуштене инфраструктуре, слабих институција или економске несигурности. За велики део глобалне популације, обећање правне заштите остаје декларативно или нечему чему се тежи тј. позиционирано између нормативних идеала и системских искључења.

У овом чланку се полази од схватања да правда, није апстрактан и искључиво правни појам, већ да у великој мери зависи од материјалних и институционалних услова. Правда у овом контексту не означава само формалну једнакост пред законом, већ и суштинску способност појединаца да потражују, разумеју и искористе правне заштите и механизме. Приступ правди обухвата скуп механизма (правних, административних и друштвених) који омогућавају појединцима, посебно маргинализованим групама, да остваре своја права и реше спорове благовремено и на правичан начин (Flynn, 2017; Lima & Gomez, 2021). Јавни сервиси, у широком значењу, односе се на инфраструктурне и административне услуге које обезбеђује држава (односно јавни сектор) - матичне евиденције, правна помоћ, образовање, и сл. а које подржавају капацитет појединаца да учествују у друштвеном и правно-политичком животу. Друштвени развој обухвата не само економски раст, већ и прогресивну реализацију права, једнакости и општег благостања у оквиру једног друштва.

Кључно питање које се у овом чланку истражује јесте да ли је правда (тј. њено остварење) суштински везана за услове карактеристичне за развијена друштва? Наиме, ако је функционисање правде зависно од скупа јавних сервиса који су робусни, добро финансирани и широко доступни, да ли из тога произлази закључак да су мање развијене државе, које често немају те основе, структурно ограничене у обезбеђивању правде? И ако јесте тако, каква је улога јавне политике у превазилажењу тог структурног дефицита?

Ово истраживање полази од уверења да јавна политика није пука техничка област, већ нормативни и дистрибутивни алат. Владе нису пасивни посматрачи неједнакости у приступу правди. Напротив, оне су кључни актери који могу или да их продукују или да их отклоне (Bastos Lima, 2021; O'Neill, 2011). Стога се у овом раду, правда смешта у развојни и институционални контекст, уз тврдњу да проширење доступности правде зависи од квалитета јавних политика и координираних јавних улагања у правну инфраструктуру, њену доступност за грађане и институционалне капацитете државе. Текст почиње теоријским оквиром којим се правда позиционира унутар традиција политичке филозофије и теорије развоја. Затим се разматрају конкретне препреке које ограничавају приступ правди у срединама са слабијим ресурсима и развојним потенцијалима. Потом је дат осврт на упоредне студије случаја

које илуструју иновативност јавних политика које су резултирале унапређењем доступности правде у пракси. Чланак се завршава оквирним препорукама јавних политика усмереним ка редефинисању правде као суштинског елемента инклузивног развоја.

2. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

Потрага за правдом, нарочито у контекстима друштвене и економске неједнакости, не може се смислено разумети без испитивања услова који омогућавају учешће у политичком и правном систему. Традиционална правна теорија дуго је наглашавала формалну једнакост и процедуралну правичност, али такве концепције често не успевају да објасне суштинске неједнакости које у пракси ометају приступ правди (Stancil, 2016; Maldonado, 2020). Потпуније разумевање правде захтева ослањање на интердисциплинарне приступе који у први план стављају однос између институционалних структура, људске делатности и материјалних услова. У том контексту, доприноси Амартје Сена, Џона Ролса и заговорника правног оснаживања пружају важне увиде у то како се правда може посматрати као конкретно и доступно друштвено добро, а не само као апстрактна правна норма.

Сенов „приступ способностима“ (engl. *Capabilities Approach*) представља темељну промену у начину размишљања о правди (Walker, 2005; Kuklys, 2005). Уместо да се фокусира искључиво на расподелу основних добара или формалних права, Сен ставља акценат на стварне слободе које појединци имају да воде живот какав сами вреднују: „...да постави свој низ међусобно повезаних гледишта које се тичу основа економије благостања, а посебно процене личне добробити и користи“ (Sen, 1985). У овом оквиру, правда се не своди на дизајн институција или правни формализам већ се у њеној суштини налази питање да ли људи заиста имају могућност да делују аутономно и остваре животно благостање. Када се овај приступ примени на правни систем, он захтева да обратимо пажњу на то да ли појединци заиста поседују средства (материјална, информативна и инфраструктурна) да разумеју закон, позову се на њега и остваре корист од његових заштита. У том смислу, закон добија пуно значење само када је уграђен у друштвену и институционалну мрежу која људима омогућава да му приступе и да се у оквиру њега снађу.

Овај приступ надопуњује Ролсов принцип „правичне једнакости шанси“, који инсистира да правда захтева више од једнаких формалних права. По њему, праведно друштво је оно у којем појединци са сличним талентима и амбицијама имају приближно једнаке шансе за успех, без обзира на друштвену стартну позицију: „...социјалне и економске неједнакости морају бити уређене тако да: (а) доносе највећу корист онима који су најмање привилеговани, у складу са принципом праведне штедње, и (б) буду повезане са функцијама и позицијама отвореним свима под условима правичне једнакости шанси“ (Rawls, 1971: 302). Овај принцип

наглашава значај институција које активно компензују неједнакости – било путем образовања, здравствене заштите или приступа правној помоћи. У контексту правде, то значи обезбедити да структурне баријере као што су неписменост, сиромаштво, географска изолованост или друштвена маргинализација не спречавају појединце да учествују у правним процесима или остварују своја права.

Теорија правног оснаживања (енгл. *legal empowerment*) развија ове идеје тако што јасно идентификује механизме путем којих се маргинализоване групе могу укључити у правни систем као активни субјекти (Domingo & O’Neil, 2014). Правно оснаживање не подразумева само пасивну доступност правних норми; оно укључује активно ширење знања о праву и правима, стварање приступачних механизма за решавање спорова и институционализацију система подршке (као што су тзв. паралегали (правни саветници), центри за правну помоћ и мобилни судови) који превode формална права у конкретне резултате. Ова теорија посебно наглашава улогу јавних институција у развијању правне свести и капацитета на локалном нивоу. Она позиционира државу не само као гаранта права, већ као градитеља темеља кроз које правда постаје остварива.

Све ове теоријске основе воде ка једном кључном увиду: правда у великој мери зависи од доступности јавних услуга. Лични документи, саобраћајна инфраструктура, приступ информацијама, образовни систем и правна помоћ нису споредни елементи правде већ њен саставни део. Без извода из матичне књиге рођених, особа не може да приступи суду нити оствари права из система социјалне заштите. Без поузданог превоза, становници руралних крајева можда неће моћи да присуствују рочиштима. Без правне писмености, права остају мртво слово на папиру. Ово нису периферни проблем већ основни услови под којима се правда остварује или постаје ускраћена.

Тако се дискусија премешта ка улози државе као кључној када је реч о доступности правде за грађане. Иако недржавни актери, попут невладиних организација и међународних агенција, имају важну улогу трајна моћ и одговорност да се створе системски услови за правду леже у рукама влада. Држава контролише расподелу јавних ресурса, дизајн административних система и регулише рад институција. Само она поседује легитимну моћ да спроведе националне реформе и примени универзалне стандарде (Griffiths & Lucas, 1996). Тамо где је држава равнодушна, корумпирана или неспособна, правда постаје фрагментирана, произвољна и често недоступна управо онима којима је најпотребнија. Насупрот томе, тамо где владе дају приоритет приступу правди као питању јавне политике и у складу с тим делују, правни систем заиста одражава своја прокламована начела правичности и инклузивности.

Стога се у овом чланку заступа идеја државоцентричнг погледа на правду – не у ауторитарном или етатистичком смислу, већ у препознавању јединствене могућности државе да укључи правду у шири оквир друштвеног развоја. Јавни

сервиси су везивно ткиво између грађана и њихових права, и управо кроз промишљено деловање државе ти сервиси могу бити проширени, реформисани и учињени истински инклузивним. Теоријски оквири изложени овде нуде и етички императив и аналитички алат за преиспитивање правде као функције дизајна политика, улагања у институције и политичке воље.

3. СТРУКТУРАЛНЕ ПРЕПРЕКЕ ЗА ПРАВДУ У УСЛОВИМА НЕРАЗВИЈЕНОСТИ

Систем правде у многим неразвијеним и транзиционим друштвима није ограничен само правним формалностима или уставним мањкавостима, већ сложенем мрежом структурних баријера који отежавају смислено учешће у правном и ширем – друштвено-политичком систему. Те препреке могу бити, укоренење у политичкој економији држава, јавним улагањима и институционалним приоритетима, и често се називају „основним узроцима“ – „темељним механизмима који генеришу одређене догађаје. Механизми од интереса су они који повезују друштвене односе и структуре са насилним или штетним исходима и ограничењима деловања“ (Hoddy & Greedy, 2020: 563). Када се правда не посматра као филозофска апстракција, већ као животно искуство, постаје јасно да одсуство или слабост основних јавних сервиса ствара услове у којима су формална права недоступна за велики део становништва.

Глобално гледано, једна од основних препрека јесу проблеми који су повезани са slabим системима матичних служби. У многим регионима Субсахарске Африке, милиони људи живе без званичних идентификационих докумената, што их ефективно чини невидљивим за правну и административну државу (Muhumad, 2019; Szreter & Breckenridge, 2012). Без извода из матичне књиге рођених или личне карте, особа не може да гласа, региструје имовину, отвори банковни рачун или затражи правну заштиту. У Нигерији је, на пример, Национална комисија за популацију 2021. проценила да преко 32% рођења није званично регистровано, што несразмерно погађа сеоске и сиромашне заједнице (Tobin et al, 2013: 5). Ово одсуство правног идентитета поткопава не само индивидуалну аутономију, већ и капацитет државе да обезбеди правду на смислен и циљан начин.

Слично томе, инфраструктурна ограничења, попут недостатка путева, јавног превоза и близине судских институција, стварају непремостиве логистичке изазове за потенцијалне учеснике у правним поступцима. У удаљеним областима Непала или бразилског Амазона, долазак на судско рочиште може захтевати дане путовања и знатне трошкове. Ако судске зграде и постоје, оне су често лоше опремљене, са недовољним капацитетима за управљање великим бројем предмета и осигурање основне процедуралне правичности. У многим деловима руралне Индије, на пример, магистрати путују између округа и суде повремено, остављајући спорове нерешеним годинама. Физичка неприступачност правде се тако преплиће са социјално-

економским и географским неједнакостима, додатно маргинализујући оне који су најудаљенији од урбаних административних центара.

Ове изазове додатно погоршава широко распрострањена правна неписменост. Многи појединци једноставно не знају која су њихова права, који механизми за заштиту постоје, нити како да се снађу у формалним правним системима (Исипова, 2023; Denvir et al, 2013). Ово је нарочито изражено међу женама, језичким мањинама и историјски обесправљеним групама. У руралним областима Бангладеша, студије су показале да значајан део становништва није упознат са својим правима из породичног права, радног законодавства или система земљишног власништва (Islam et al, 2015). Тамо где преовлађују неформални механизми решавања спорова, често се примењују патријархалне или обичајне норме које су у супротности са уставним гаранцијама.

Судови у многим земљама у развоју суочавају се са озбиљним заостацима, недостатком судијског кадра и застарелим системима управљања предметима. У Кенији, на пример, правосуђе се суочавало са огромним бројем предмета, укључујући и случајеве пиратерије, које је било тешко процесуирати (Wambua, 2012). Последице одлагања судских поступака не само да подривају поверење јавности у правни систем, већ и функционално ускраћују правду онима који не могу да приуште дуготрајну парницу. Трошкови правног заступања, судске таксе и вишеструка рочишта представљају несразмерно оптерећење за сиромашне, од којих многи одустају од својих захтева. Изрека да је „правда која касни – ускраћена правда“ није метафора, већ свакодневна стварност за милионе људи на глобалном Југу.

Последњих година, дигитализација правосудних система, иако доноси потенцијал за унапређења у неким случајевима довела је и до нових облика искључености. Како судови прелазе на *online* услуге – од електронског подношења докумената до виртуелних рочишта – они без приступа интернету или дигиталне писмености остају још више искључени. У Латинској Америци, док су земље попут Чилеа и Уругваја оствариле значајан напредак у дигиталној управи, велики делови становништва у руралном Перуу или Боливији остају *offline*. Прелазак на дигиталну правду, убрзан пандемијом COVID-19, у многим случајевима је додатно продубио постојеће разлике. У Индији, увођење *online* судских система сматрано је великим искорак, али извештаји указују да многи учесници у поступцима – нарочито у мањим местима – имају проблема са лошом конекцијом, непознавањем дигиталних платформи или недостатком техничке подршке. Дигитални јаз тако не само да репродукује друштвено-економску неједнакост – он је пресликава и у домену правде.

Заједно, ове препреке оцртавају контуре правде у којем формална права постоје, али је њихова практична доступност изузетно ограничена. Кумулативни ефекат је стратификовани правни поредак, у којем је правда правно загарантована, али суштински неухватљива. Ове околности нису само резултат административног превида или финансијских ограничења; оне су производ политичких одлука које не сагледавају адекватно улогу јавних услуга у омогућавању приступа правди. Када

владе недовољно улажу у матичне службе, саобраћајну инфраструктуру, правну помоћ и дигиталну инклузију, оне не само да подбацују у пружању услуга – оне одржавају структурно искључујућу страну правде.

У том контексту, улога јавне политике постаје кључна. До сада је анализирана проблематика (што је уобичајено први корак у анализи јавне политике), а у следећем поглављу фокус ће бити на могућим интервенцијама државе у пружању јавних услуга које могу трансформисати правду из апстрактног права у оствариву и реалну стварност за све грађане. Ово значи да се правда, за шта ће бити изнети аргументи, не тиче само судова и закона, већ и путева, докумената, школа и интернет везе.

4. ИНСТРУМЕНТИ ЈАВНИХ ПОЛИТИКА: КАКО ВЛАДЕ МОГУ СМАЊИТИ ЈАЗ У ПРИСТУПУ ПРАВДИ

Превазилажење јаза у приступу правди у неразвијеним контекстима захтева више од пуне доктринарне реформе или институционалне реорганизације. Оно подразумева темељно преиспитивање јавне политике као главног механизма путем којег се правда остварује у свакодневном животу грађана. Одговорност државе да обезбеди приступ правди мора бити схваћена у оквиру ширег опредељења за правичну и доступну испоруку јавних услуга. У наставку текста разматра се пет међусобно повезаних области јавне политике, при чему, свака представља осу дуж које правда може бити омогућена или онемогућена. Заједно, оне обликују дизајн јавне политике засноване на практичним интервенцијама, кадре да правду од статичног права сведу до динамичног, животног искуства.

4.1. Правна помоћ и правда у заједници

Прва и најнепосреднија полуга доступна владама јесте ширење и институционализација правне помоћи. За велике делове популације, нарочито за сиромашне, правно заступање је и даље недостижно скуп. Као одговор на то, системи правне помоћи (било да су јавно финансирани или остварени кроз партнерство са цивилним сектором) представљају основни механизам за демократизацију приступа правди. Ипак, правну помоћ треба схватити не само као обезбеђивање адвоката, већ као шири „екосистем“ правне подршке који обухвата паралегале у заједницама, правне клинике и неформалне форуме за решавање спорова.

Индијски *Lok Adalat* судови нуде упечатљив модел правде у заједници (Jaiswal, 2024; Shackelford, 2008). Основани као део ширег настојања да се смањи заостатак у предметима и правни процес учини мање конфронтирајућим, ови „народни судови“ служе као место за решавање мањих спорова ван формалног правосуђа. Они функционишу у урбаним и руралним подручјима, наглашавајући помирење уместо

парничења, и често решавају случајеве у само једном заседању, без трошкова за стране у спору. Њихов успех лежи не само у процедуралној ефикасности већ и у културној легитимности и приступачности.

У Јужној Африци, *Одбор правне помоћи* функционише као институција под мандатом државе која пружа бесплатне правне услуге онима који их не могу приуштити (McQuoid-Mason, 2020). Са широком мрежом регионалних канцеларија, овај одбор је институционализовао правну помоћ као јавно добро, интегришући је у шире национално опредељење за једнакост након апартхејда. Њихов модел наглашава значај капацитета државе и фискалне посвећености, показујући да трајна јавна улагања могу створити инфраструктуру за приступ правима засновану на принципима правичности.

4.2. Инфраструктура и приступ

Физичка инфраструктура, такође, игра важну улогу у омогућавању или онемогућавању приступа правди. Тамо где су судске зграде ретке, лоше позициониране или неадекватно опремљене, оне не постају места правне заштите, већ симболи искључености. Како би ублажиле географске и логистичке препреке, владе су развиле иновативне модалитете који шире домет правосуђа ван конвенционалних урбаних центара.

Један од тих модалитета су мобилни судови или тзв. „правни каравани“. Постоје су у земљама као што су Кенија и Филипини, где путују у удаљене регионе како би водили случајеве, пружали правне савете и нудили услуге медијације (Sepúlveda-Carmona, 2015). Ови судови, које често чине ротирајући судијски тимови, доносе право оним популацијама које би иначе остале ван његовог домашаја. Њихов успех зависи од координисане логистике, довољног финансирања и интеграције са локалним административним структурама.

4.3. Дигитални приступ и иновације

Како сектор правде све више прихвата дигитализацију, јавна политика мора да обезбеди да технолошке иновације не продубе постојеће неједнакости. Дигитални алати имају потенцијал да поједноставе правне процесе, повећају транспарентност и смање трошкове приступа, али само уколико су праћени политикама које промовишу дигиталну инклузију.

Апликације за правду, платформе за електронско подношење докумената, SMS обавештења о предметима и виртуелне суднице имплементирани су са различитим степеном успеха широм Глобалног Југа. У Уганди, апликација *Witness Radio* омогућава корисницима да сниме и пошаљу доказе о кршењу права, да прате преносе уживо и повежу се са организацијама које се баве правима (Witness Radio, 2025). У

Индији, Врховни суд је увео портале за електронско подношење предмета и дигиталне листе рочишта, омогућавајући странкама и адвокатима да током пандемије COVID-19 прате напредак својих случајева (Saxena, 2024). Ипак, овакви алати подразумевају приступ паметним телефонима, стабилној интернет конекцији те дигиталну писменост.

Како би се ублажили ризици дигиталне искључености, јавна политика мора да садржи заштитне мере попут бесплатних јавних терминала за приступ, програма дигиталне писмености и нискотехнолошких алтернатива попут бесплатних правних телефонских линија. Дакле, владе би требало дигиталну правду да третирају не као замену за физички приступ, већ као допуну ширем, инклузивном оквиру јавних услуга.

4.4. Правно образовање и правна писменост

Познавање права је предуслов за његово остваривање. У многим неразвијеним контекстима, правна неписменост функционише као тиха, али свеprisутна препрека ка правди. Владе могу улагати у систематско образовање о правима, како кроз формални образовни систем, тако и путем јавних кампања и информативних иницијатива.

Укључивање правног образовања у школске наставне планове и програме обезбеђује да млади грађани стекну основно разумевање својих права, правног система и доступних механизма заштите. Поред формалног образовања, јавни радио, позориште у заједници и мобилне кампање показали су се ефикасним у ширењу правног знања у срединама са ниским нивоом писмености. У Сијера Леонеу, на пример, радио-драме на локалним језицима коришћене су за објашњавање земљишних права и основних правних процедура, ангажујући слушаоце кроз њима познате културне изразе (Baú, 2019).

Такође, партнерства између државе и невладиних организација могу значајно проширити домет кампања за правну писменост. Организације цивилног друштва често имају контекстуално знање и поверење заједнице које је неопходно за ефикасно ангажовање, док владе могу обезбедити ресурсе, координацију и ширу имплементацију. Када образовање о правима постане грађанска норма, а не повремена интервенција, правда почиње да пушта корене не само институционално већ и културно.

4.5. Интеграција политика

На крају, правду треба редефинисати као међусекторски исход јавних политика, а не као искључиву надлежност министарстава правде или правосуђа. Правно оснаживање је уско повезано са здрављем, образовањем, становањем и радом

– областима у којима се права често оспоравају и где долази до спорова. Уградњом правних услуга у ове секторе, обезбеђује се да правда не остане затворена у судницама, већ да прожима свакодневницу грађана и јавног управљања.

На пример, приступ сигурном становању често подразумева сналажење кроз сложене законе о закупнинама или борбу против незаконитих исељења. Укључивање правних саветника у стамбене одсеке, или обезбеђивање правне подршке током процеса исељења, може радикално променити исходе за рањиве групе. Слично томе, здравствена права (попут информисаног пристанка или накнаде за медицинску немарност) захтевају доступну правну помоћ интегрисану у политику јавног здравља.

Стога је кохерентност јавних политика је од суштинског значаја. Када владе не посматрају правду као изолован сектор, већ као кључни услов друштвеног развоја, могу осмислити интервенције које истовремено решавају правне и социјално-економске неједнакости. Правда тада престаје да буде резидуална функција државе и постаје саставни елемент њеног развојног идентитета.

Ових пет полуга јавне политике (када се не третирају као засебне иницијативе, већ као интегрисани оквир) нуде трансформативну визију правде у слабије развијеним контекстима. Оне померају парадигму са судског минимализма на проактивно управљање, са процедуралних права на суштинску доступност. У наредном поглављу дат је преглед упоредних студија случаја које илуструју како се ови принципи могу операционализовати у пракси.

5. УПОРЕДНЕ СТУДИЈЕ СЛУЧАЈА

Апстрактни принципи и инструменти јавне политике разматрани у претходним поглављима добијају пун смисао тек када се посматрају кроз призму стварних искустава. Упоредне студије случаја осветљавају не само разноврсност доступних политичких опција за државе, већ и институционалну креативност и политичку вољу, што су важни елементи за успех реформи усмерених ка правди.

Представљена су три инспиративна али и потпуно различита случаја: *Gacaca* судови у Руанди, мобилне правосудне јединице у Бразилу и потпуно дигитална правна инфраструктура у Естонији. Сваки од ових модела представља специфичан приступ проширењу приступа правди у контекстима које карактеришу специфични историјски, социо-економски и технолошки услови. Наиме, они илуструју како јавна политика може да обезбеди правду и/или прошири њен домет у постконфликтном периоду тј. након системског насиља (Руанда), или како може да стигне до удаљених популација (Бразил) или пак кроз постепену дигитализацију постане свима доступна (Естонија).

5.1. Руанда – *Gacaca* судови и постгеноцидна ресторативна правда

Након геноцида 1994. године, Руанда се суочила са огромном кризом правде. Више од 100.000 осумњичених за геноцид било је у притвору, док је правосуђе било девастирано, што је онемогућило формални правни систем да процесуира толики број случајева конвенционалним методама. Као одговор, влада је успоставила *Gacaca* судове – систем ресторативне правде заснован на предколонијалним праксама решавања сукоба у заједници (Longman, 2009; Nyseth Brehm et al, 2014). Ови судови, који су функционисали од 2002. до 2012. године, имали су за циљ да процесуирају злочине повезане с геноцидом уз учешће локалних заједница, изабраних судија-лаика и јавног механизма признања кривице.

Дизајн *Gacaca* судова био је истовремено прагматичан и циљно усмерен. Циљ није био само убрзање решавања случајева, већ и подстицање помирења кроз јавно учешће. За разлику од контрадикторних кривичних суђења, *Gacaca* је наглашавала истину, извињење и репарацију. Држава је играла кључну улогу у дизајнирању и регулисању система, али је спровођење поверила локалним заједницама, чиме је комбиновала централизовано управљање са локалним ангажовањем.

Исходи су били сложени и често оспоравани. С једне стране, *Gacaca* судови су обрадили више од 1,9 милиона случајева – далеко више него што би формални систем могао да постигне. Такође су пружили простор за колективно сећање и суочавање локалних заједница са траумом масовног насиља. С друге стране, критичари су указивали на мањкавости у поштовању правних процедура, присилна признања и маргинализацију женских гласова. Ипак, као иновација у политици, *Gacaca* је показала способност државе да обнови инфраструктуру правде кроз културно укоренење и ресурсно прилагођене механизме.

5.2. Бразил – Мобилни судови и инфраструктура социјалне правде

У Бразилу изазов није био постконфликтна правда, већ превазилажење хроничне неједнакости у приступу правди на територији која је и географски пространа и социоекономски диверсификована. Посебно у удаљеним областима попут Амазонског басена или урбаних периферија, структурне баријере (географска изолованост, слабе институције и укоренено сиромаштво) учиниле су формалну правду готово недостижном. Као одговор, правосудни и извршни органи Бразила експериментисали су са мобилним судовима (*justiça itinerante*), који обезбеђују правне услуге директно маргинализованим популацијама (Marques & Rebouças, 2017).

Ове мобилне јединице – често смештене у аутобусе или чамце – укључују судије, записничаре, јавне браниоце и нотаре, и пружају услуге попут решавања спорова и цивилне регистрације. За разлику од повремених мисија правне помоћи, оне

функционишу по редовним распоредима, интегришући посете у шире државне иницијативе, укључујући здравствене кампање и издавање докумената о држављанству.

Дизајн бразилских мобилних судова осликава интегративну политику – приступ правди не посматра се изоловано, већ као део шире агенде социјалних права. У пракси, ови судови су успешно повећали домет правних услуга међу популацијама које су раније биле искључене из формалних система. Евалуације показују висок ниво корисничког задовољства, смањено оптерећење путовањем и брже решавање предмета. Штавише, повезивањем правосудних услуга са другим облицима присуства државе, модел доприноси обнови поверења јавности и институционалног легитимитета у областима које су историјски биле занемарене.

За друге земље са распршеном популацијом или slabим институционалним присуством, бразилски модел показује како правда може постати видљива, блиска и функционално инклузивна кроз мобилну, мултисекторску инфраструктуру.

5.3. Дигитална правда у постсовјетској технолошкој држави

На супротном крају развојног спектра, Естонија представља добар пример како дигитална инфраструктура може да подржи изузетно приступачан и ефикасан правосудни систем. Након распада Совјетског Савеза почетком 1990-их, Естонија је дигитално управљање поставила као темељ изградње државе (Adeodato & Pournouri, 2020). Кроз континуирана јавна улагања у е-управу, данас нуди потпуно дигитализовано правно окружење које обухвата е-одношење докумената, даљинска суђења, праћење предмета и сигурну дигиталну идентификацију путем система е-ID.

Дизајн политике карактеришу дугорочно планирање, међуминистарска сарадња и робусни сајбер безбедносни оквири. За разлику од многих земаља где се дигитална правда „наслојава“ на аналогне системе, Естонија је развила своју дигиталну правну инфраструктуру као основни елемент јавне управе. Правне услуге су одлично интегрисане у шири систем е-управе, омогућавајући грађанима да поднесу жалбе, приступе судским записима и присуствују суђењима *online* без посредовања бирократије.

Резултати су импресивни: смањени административни трошкови, краће трајање случајева и већа процедурална транспарентност (Kästik, 2019). Још важније, дигитални приступ помогао је да се стандардизује правно искуство широм регија, ублажавајући географске разлике у приступу правди. Ипак, естонски успех такође зависи од низа повољних услова (широкопојасни интернет, раширена дигитална писменост и поверење у технологију), што у мање развијеним срединама често није случај.

Естонски пример нуди позитивне поуке о политичкој кохерентности, дугорочном институционалном улагању и важности интегрисања правних услуга у

шири дигитални екосистем. Показује и то да технологија, када је дизајнирана са намером и свешћу о инклузивношћу, може постати снажан инструмент за изједначавање приступа правди.

5.4. Увиди и поуке

Ова три случаја истичу плуралитет путева доступних државама које теже смањењу јаза у приступу правди. *Gacaca* судови у Руанди показују како локализовани, ресторативни механизми могу обрадити масовне жалбе када су формалне институције преоптерећене. Мобилни судови у Бразилу илуструју како инфраструктурне иновације могу проширити правду до географских и друштвених маргина. Естонија представља потенцијал интегрисане дигиталне политике да претвори приступ правди у рутинско грађанско искуство.

Оно што је заједнички овим различитим примерима јесте улога државе и пажљиво креирање јавне политике тј. иновативни приступи који су имали јасан циљ – проширивање приступа правди. Било кроз ангажман заједнице, мобилни приступ или технолошку интеграцију, сваки пример потврђује да правда није аутоматски резултат правне кодификације, већ производ намерне, контекстуално респонзивне јавне политике. На основу до сада реченог у предстојећем делу рада, предлаже се начелан оквир јавне политике за интеграцију правде у шири пројекат друштвеног развоја.

6. ПРАВДА КАО ИНДИКАТОР РАЗВОЈА: ПОТРЕБА ЗА ДРУГАЧИЈИМ ПРИСТУПОМ

У савременом глобалном дискурсу о развоју, правда се често потискује на маргину – посматра се као пожељан, али секундаран циљ, подређен економском расту, инфраструктури или здравственим исходима. Иако је 16. циљ одрживог развоја Уједињених нација делимично исправио ову маргинализацију позивајући на „промовисање мирних и инклузивних друштава за одрживи развој, обезбеђивање приступа правди за све и изградњу ефикасних, одговорних и инклузивних институција на свим нивоима“ (United Nations, Department of Economic and Social Affairs), пратећи индикатори остају превише апстрактни или сужено усмерени на формалне правне системе, попут стопе убиства или постојања независног правосуђа. Оно што се и даље недовољно сагледава јесте свакодневна доступност правде: способност појединаца, нарочито маргинализованих, да се позову на правну заштиту и имају користи од ње у оквиру свог друштвеног и грађанског живота. Ако би се правда третираола као темељна компонента развоја, а не као крајњи идеал, њено мерење би морало бити редефинисано тако да обухвати материјалне, процедуралне и дистрибутивне димензије приступа.

Укључивање правде у комплекс развојних показатеља захтева помак са метрика усмерених на институције ка исходима усмереним на људе. Питање не треба да гласи само да ли судови постоје, већ да ли људи заиста могу смислено да их користе; развој треба посматрати као холистички процес који подразумева друштвени напредак заједно са индивидуалним развојем (Nmehielle & Menon, 2014). У том погледу, један од кључних показатеља јесте степен правне свести унутар популације. То укључује познавање основних права, упознатост са доступним механизмима заштите и способност препознавања ситуација у којима је дошло до кршења права. Без такве свести, права остају инертна, а правни систем постаје затворена сфера, разумљива само професионалцима и привилегованим слојевима. Истраживања о правној писмености (рашчлањена по полу, старости, степену писмености и географској локацији) могу пружити емпиријски увид у друштвени домет закона.

Други неопходни показатељ односи се на једнакост правних исхода међу различитим демографским групама. Као што се у образовним или здравственим статистикама мери неједнакост у приступу и исходима међу различитим групама, тако и показатељи правде морају да учине исто. Да ли су жене чешће губитнице у споровима око старатељства над децом? Да ли припадници етничких мањина проводе више времена у притвору пре суђења или чешће бивају осуђени? Да ли сиромашни чешће одустају од тужби због трошкова или дуготрајности поступака? Ове разлике нису само анегдотске; оне су симптоми дубљих структурних неједнакости које поткопавају интегритет правних система. Без равнотеже у правним исходима, формална једнакост остаје чиста фикција.

Треће, поседовање правног идентитета (извод из матичне књиге рођених, личне карте и друге форме званичног признања) мора се третирати као основни показатељ правде. Правни идентитет је капија кроз коју појединци приступају не само судовима, већ и образовању, здравственој заштити, бирачком праву и социјалној сигурности (Manby, 2017; 2018). Његово одсуство ефективно искључује појединце из правног апарата државе. Праћење обухвата правног идентитета – нарочито међу руралним, мигрантским и особама без држављанства – представља конкретан показатељ укључености у систем правде.

Укључивањем ових и сродних индикатора у развојне метрике, правда се може позиционирати – не као резидуална функција државе, већ као примарни вектор људског развоја. Само када се правда мери кроз призму доступности, правичности и признатости, може се сматрати значајним елементом инклузивног раста.

7. ЗАКЉУЧАК

Правда, како је у овом чланку аргументовано, није пука правна апстракција смештена у судницама или уписана у уставе; она је животна стварност која зависи од квалитета инфраструктуре, дизајна институција и политичке воље. Приступ правди

обликују присуство или одсуство јавних добара (нпр. транспорт, документација, образовање, дигитални приступ и правна помоћ) која омогућавају да формална права постану делотворна у пракси. Када су та добра неравномерно расподељена или у потпуности изостају, декларативно обећана правда за све урушава се у привилегију резервисану за неколицину.

Стога правду треба третирати као темељну одговорност државе а политику правде као сферу у којој се декларације и начела претварају у реалност. Она мора бити планирана, финансирана и реализована са истим степеном важности и универзалности као што су образовање или здравствена заштита. То захтева темељно преиспитивање политике правде доступности за грађане као саставног дела динамике укупног друштвеног развоја.

ЛИТЕРАТУРА

Adeodato, R. and Pournouri, S., 2020. Secure implementation of e-governance: a case study about Estonia. *Cyber Defence in the Age of AI, Smart Societies and Augmented Humanity*, pp.397-429;

Bastos Lima, M.G., 2021. Governance: Solving or Reproducing Inequalities. *The Politics of Bioeconomy and Sustainability: Lessons from Biofuel Governance, Policies and Production Strategies in the Emerging World*, pp.49-66;

Baú, V., 2019. Radio, conflict and land grabbing in Sierra Leone: Communicating rights and preventing violence through drama. *Media, War & Conflict*, 12(4), pp.373-391;

Chatterjee, D., 2015. Justice for All: The Promise of Democracy in the Global Age. *Ethics & International Affairs*, 29(4), pp.489-498;

Denvir, C., Balmer, N.J. and Pleasence, P., 2013. When legal rights are not a reality: do individuals know their rights and how can we tell?. *Journal of social welfare and family law*, 35(1), pp.139-160;

Domingo, P. and O'Neil, T., 2014. The politics of legal empowerment. *Legal mobilisation*;

Flynn, E., 2017. Article 13 [Access to Justice]. In *The United Nations Convention on the Rights of Persons with Disabilities: A Commentary* (pp. 281-294). Springer International Publishing;

Gorea, B., 2018. ... And Justice For All. *Legal Interpretation On Democratic Values*. *Curentul Juridic*, 72(1), pp.13-26;

Griffiths, M.R. and Lucas, J.R., 1996. Codes, Sanctions and the State. In *Ethical Economics* (pp. 134-149). London: Palgrave Macmillan UK;

Hoddy, E.T. and Gready, P., 2020. From agency to root causes: Addressing structural barriers to transformative justice in transitional and post-conflict settings. *Contemporary Social Science*, 15(5), pp.561-576;

Islam, S., Moula, G. and Islam, M., 2015. Land rights, land disputes and land administration in Bangladesh-a critical study. *Beijing L. Rev.*, 6, p.193;

Исипова, Л.Р., 2023. Правовая безграмотность подрастающего поколения и пути решения данной проблемы. *Северо-Кавказский юридический вестник*, (3), pp.17-22;

Jaiswal, P., 2024. Lok Adalats in India: A Comprehensive Analysis of Their Role in Facilitating Speedy Justice. *Issue 3 Int'l JL Mgmt. & Human.*, 7, p.3002-3015;

Kästik, T., 2019, April. The impact of digital governance on the business environment: The case of Estonian tax and customs board. In *Proceedings of the 12th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance* (pp. 472-474);

Kuklys, W., 2005. Amartya Sen's capability approach: Theoretical insights and empirical applications. Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg;

Lakoff, S.A., 1991. Human Rights and Democracy. In *In the Presence of the Past: Essays in Honor of Frank Manuel* (pp. 233-247). Dordrecht: Springer Netherlands;

Lima, V. and Gomez, M., 2021. Access to justice: Promoting the legal system as a human right. In *Peace, justice and strong institutions* (pp. 1-11). Cham: Springer International Publishing;

Longman, T., 2009. An assessment of Rwanda's gacaca courts. *Peace Review*, 21(3), pp.304-312;

Maldonado, D.B., 2020. The Right to Access to Justice: its conceptual architecture. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 27(1), pp.15-33;

Manby, B., 2017. "Legal identity for all" and childhood statelessness. *Worlds stateless children*;

Manby, B., 2018. "Legal identity" and biometric identification in Africa. *Newsletter of the American Political Science Association's Organized Section on Migration and Citizenship*, 6(2), pp.54-60;

Marques, V.T. and Rebouças, G.M., 2017. Juizados especiais itinerantes e acesso à justiça: contribuições de uma análise legal e empírica para a compreensão da justiça itinerante no Brasil. *Revista Brasileira de Direito*, 13(3), pp.495-513;

McQuoid-Mason, D., 2020. Access to justice and the need for a holistic approach to the delivery of legal aid services in developing countries: Lessons from South Africa. *Jindal Global Law Review*, 11(2), pp.309-337;

Muhumad, A.A., 2019. Impediments to Civil Registration: The case of Somali Regional State in Ethiopia. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 77, pp. 287-306). Istanbul University;

Nmehielle, V.O. and Madhava Menon, N.R., 2014. Opportunity, inclusion, and equity as imperatives for meaningful law and justice-guided development. *World Bank Legal Rev.*, 5, p.3;

Nyseth Brehm, H., Uggen, C. and Gasanabo, J.D., 2014. Genocide, justice, and Rwanda's gacaca courts. *Journal of Contemporary Criminal Justice*, 30(3), pp.333-352;

- O'Neill, O., 2001. Agents of justice. *Metaphilosophy*, 32(1-2), pp.180-195;
- Rawls, J., 1971. *A Theory of Justice*. Cambridge, MA: Harvard University Press;
- Saxena, P., 2024. Technological Innovations in India's Legal Sector for Access to Justice During and Post Pandemic. *Law and Development Review*, (0);
- Sen, A., 1985. *Capabilities and commodities*. Amsterdam and New York: North-Holland, 130;
- Sepúlveda Carmona, M. and Donald, K., 2015. Beyond legal empowerment: improving access to justice from the human rights perspective. *The International Journal of Human Rights*, 19(3), pp.242-259;
- Shackelford, S., 2008. In the Name of Efficiency: The Role of Permanent Lok Adalats in the Indian Justice System and Power Infrastructure. Manoj Kumar Sinha, *GLOBAL GOVERNANCE, DEVELOPMENT AND HUMAN RIGHTS*;
- Stancil, P., 2016. Substantive equality and procedural justice. *Iowa L. Rev.*, 102, p.1633;
- Szreter, S. and Breckenridge, K., 2012, January. Recognition and registration: The infrastructure of personhood in world history. In *Proceedings of the British academy* (Vol. 182, pp. 1-36);
- Tobin, E.A., Obi, A.I. and Isah, E.C., 2013. Status of birth and death registration and associated factors in the South-south region of Nigeria. *Annals of Nigerian Medicine*, 7(1), pp.3-7;
- United Nations, Goal 16, <https://sdgs.un.org/goals/goal16>;
- Walker, M., 2005. Amartya Sen's capability approach and education. *Educational action research*, 13(1), pp.103-110;
- Wambua, P.M., 2012. The jurisdictional challenges to the prosecution of piracy cases in Kenya: mixed fortunes for a perfect model in the global war against piracy. *WMU Journal of Maritime Affairs*, 11, pp.95-113;
- Witness Radio, 2025. Witness Radio petitions chief prosecutor: Want 34 community land rights defenders and activists released from prison. <https://witnessradio.org/witness-radio-petitions-chief-prosecutor-want-34-community-land-rights-defenders-and-activists-released-from-prison/>.

Veran STANČETIĆ, Ph.D

Associate Professor, University of Belgrade, Faculty of Political Sciences, Republic of Serbia, veran.stancetic@fpm.bg.ac.rs, ORCID: 0000-0002-5574-0132.

IS JUSTICE A PRIVILEGE OF (ONLY) DEVELOPED SOCIETIES? PUBLIC SERVICES AS A FACTOR OF JUSTICE ACCESSIBILITY AND SOCIAL DEVELOPMENT

Summary

This article examines the fundamental question of whether access to justice is structurally tied to conditions that predominantly exist in developed societies. While justice is proclaimed as a universal human right, its realization is often hindered by state capacity, public infrastructure, and the quality of public administration. The paper argues that justice cannot be separated from the material and institutional context in which it operates. Rather than viewing justice solely through legal formalism, the article frames it as a developmental issue—one that is enabled or obstructed by the availability of essential public services.

Drawing on theoretical perspectives from Amartya Sen, John Rawls, and legal empowerment frameworks, the author situates justice within broader concepts of social investment and inclusive development. Public services such as civil registration, legal aid, transport, digital access, and education are presented not as auxiliary supports but as core elements enabling effective legal protection. Through comparative case studies—including Rwanda's Gacaca courts, Brazil's mobile judicial units, and Estonia's fully digital legal system—the paper illustrates diverse policy innovations that have successfully expanded justice access in resource-constrained settings.

The analysis identifies major structural barriers to justice—lack of legal identity, geographic isolation, legal illiteracy, overburdened court systems, and digital exclusion. It proposes five policy levers to bridge these gaps: community-based legal aid, infrastructure expansion, digital inclusion strategies, legal literacy initiatives, and cross-sectoral policy integration.

In conclusion, the author advocates for a shift in development metrics to treat justice as a central indicator, measured not just by institutional presence but by real-world accessibility, legal awareness, and equality of outcomes. The paper calls for justice to be recognized and resourced as a public good, essential to sustainable and inclusive development.

Key words: Justice, Public Policy, Legal Framework, Infrastructure, Social Development.